

אירים שגריר

ריקולדו ממונטה קרוצ'ה בין נצרות לאסלאם

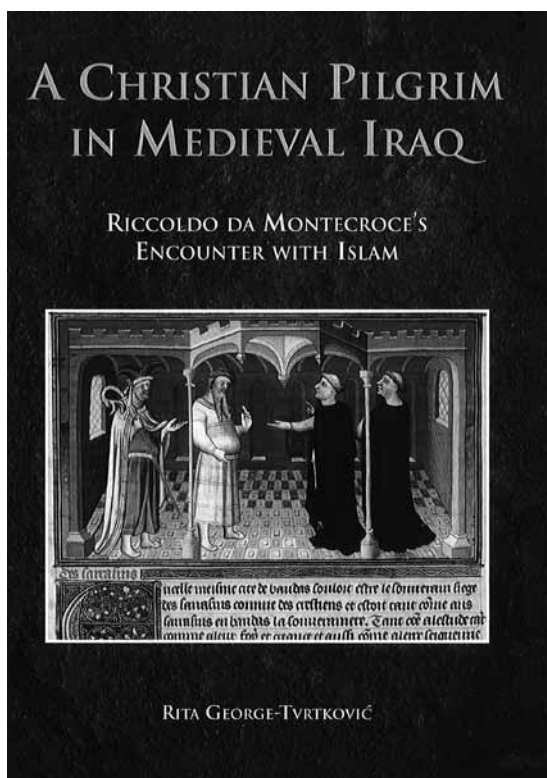
Rita George-Tvrtković, *A Christian Pilgrim in Medieval Iraq: Riccoldo da Montecroce's Encounter with Islam*, Turnhout: Brepols, 2012, xvii + 248 pp.

שני חיבורים יוצאי דופן של המיסיונר הדומיניקני ריקולדו ממונטה קרוצ'ה זוכים בספרה של ריטה ג'ורג' טרטקוביץ' לתרגום מלא ראשון לאנגלית: 'ספר המסע', המתאר את מסע הצליינות של ריקולדו למקומות הקדושים בארץ-ישראל ואת המשך מסעו לבגדאד, ו'חמש האיגרות', שכתב ריקולדו אל 'הקהילה השמימית' בעקבות נפילת עכו הצלבנית בידי המוסלמים בשנת 1291.

ספרה של ג'ורג' טרטקוביץ' מחולק לשלושה חלקים עיקריים: המסגרת התאורטית הקושרת את ריקולדו לתאולוגיה הנוצרית המודרנית (מבוא ופרק 6); הרקע וההקשר ההיסטורי לחייו ולפעילותו של ריקולדו וסקירה של סוגות הכתיבה שבהן יצר (פרקים 1-2); ניתוח של 'ספר המסע' ו'חמש האיגרות' תוך הדגשת הייחוד שבהתבוננותו באסלאם (פרקים 3-5). בנספחים בסוף הספר מובא תרגום של שני החיבורים.

ריקולדו ממונטה קרוצ'ה (1320-1243) הוא מחבר ידוע למדי. חיבוריו הפולמוסיים התוקפים את האסלאם מוכרים במחקר, וזה יותר ממאה שנה מתפרסמים מחקרים עליהם בשפות אירופיות שונות. ידועים במיוחד חיבוריו 'נגד תורת המוסלמים' (*Contra Legem Sarracenorum*), הידוע גם בשם 'הפרכת הקוראן' (*Confutatio Alcorani*), חיבור שתורגם בשנת 1542 מלטינית

לגרמנית בידי מרטין לותר), ומדריך למיסיונר במזרח המתאר את עמי המזרח (*Ad Nationes Orientales*). אולם ריקולדו עסק באסלאם ובמוסלמים גם בשני חיבורים מוכרים פחות, ואלה מתורגמים לאנגלית בספר הנדון כאן. שני חיבורים אלה אינם שייכים לסוגת ספרות הפולמוס, ונימת הוויכוח בהם ישירה ונחרצת פחות. ניתוח החיבורים הללו מאפשר לבחון את היחסים בין הנצרות לאסלאם בימי הביניים מזווית שונה מזו המוכרת, של הפולמוס וההתנצחות, שבה התמקד המחקר. ריקולדו נולד בסביבתה הכפרית של העיר פירנצה באיטליה, ובצעירותו רכש השכלה חילונית רחבה. בשנת 1267, בהיותו כבן עשרים וארבע, הצטרף למסדר הדומיניקני. בסוף שנת 1288 קיבל אישור מן האפיפיור ניקולס הרביעי (1288-1292) לצאת למסע הטפה במזרח.

ועל קהילות של נוצרים מזרחיים, יעקוביטים ונסטוריאנים. בעיר נינווה, הוא מצייץ, ערך ויכוח דתי עם יהודים, וניצח בו. כשליש מכלל 'ספר המסע' מוקדש לבגדאד, 'בירה של למדנות ודת, כמו גם של כוח', ולמוסלמים, על מנהגיהם הנאים ודתם המעוותת לדעתו. בהיותו בבגדאד, שהייתה בשלטון מונגולי מאז 1258, למד ריקולדו לקרוא ולכתוב ערבית, מתוך תפיסה שבה החזיקו מטיפים דומיניקנים רבים, שיש להטיף ללא-נוצרים בלשונם שלהם. בשנת 1295 התאסלמו המונגולים, צעד שלוה ברדיפת נוצרים, וריקולדו נמלט מבגדאד כשהוא מחופש לנוהג גמלים מוסלמי. מסעו חזרה לאיטליה היה קשה ורצוף סכנות. הוא חזר לפירנצה כנראה בשנת 1300, ומת שם כעבור עשרים שנה.

בזמן שהייתו בבגדאד שמע ריקולדו על נפילת עכו הנוצרית בידי המצביא הממלוכי אלמלך אל־אשרף ח'ליל בן קלאון (18 במאי 1291). אירוע זה סימן את סופה של הממלכה הצלבנית בארץ-ישראל ופתח פרק חדש בתולדות הארץ והנוצרים בה. למשמע החדשות המרות חיבר ריקולדו חמישה מכתבים רחופים אל האל ואל 'הקורייה [המועצה] השמימית', הכוללת את ישו, מריה, השליחים, הקדושים והמרטיירים הנוצרים. במכתבים אלה התחנן לעזרה והתלונן מרות על ניצחונות האסלאם. הוא ראה בנפילת עכו לידי המוסלמים כישלון כפול: מאמצי המיסיון של מטיפים חדורי אמונה שפעלו במזרח הכזיבו, ומסעי הצלב, שהיו אמורים לזכות לסיוע אלוהי, נחלו מפלה ניצחת. במצב זה, שנראה לו חסר תקווה, הוא החליט לנער את שוכני מרום מאדישותם ולקרוא להם להתערב באופן פעיל בגורל חסידיהם.

'חמש האיגרות' נותנות ביטוי למערבולת הרגשות ולתחושת הסכנה הממשית שחווה ריקולדו באותה עת. קשה לשייכן לסוגה ספרותית מוגדרת. אלה מכתבי הגות ארוכים הכתובים כאיגרות, אולם הם לא נשלחו לאיש, ואין להם

הוא הפליג לנמל עכו, בירת ממלכת ירושלים הפרנקית, וממנה יצא למסע עלייה לרגל לגליל, לכרמל, לים המלח, לירושלים ולבית-לחם, מסע שתואר בפירוט ב'ספר המסע'. ריקולדו פקד את המקומות הקדושים באדיקות, התפלל, שר, ארגן תהלוכות, וקרא בכל אחד מן המקומות הללו את הפרקים שבהם הם נזכרים בכתבי הקודש. תיאוריו מספקים פרטים רבים על תנועת הצליינים הנוצרים בדרכי ארץ-ישראל, על מצבן הפיזי של הכנסיות באתרים הקדושים ברחבי הארץ, ועל הפרישה הרחבה של מרכזי ההטפה והלימוד הרומיניקניים במזרח הקרוב.

יש ב'ספר המסע' ממד חוייתי בולט, המתבטא בשיח מתמשך שמנהל המחבר עם ישו, ובניסיון לקשור את הביקור באתרים הקדושים לאירועים נוצריים בעבר ובעתיד. למשל בביקורו בעמק יהושפט בירושלים, במקום שבו על פי האמונה עתיד להיערך המשפט האחרון, ישבו הוא ובני לווייתו בוכים ורועדים מאימת יום הדין האחרון. משסיים את הביקור במקומות הקדושים, חזר ריקולדו לעכו, הפליג צפונה לאורך החוף אל צור, צידון וטרפולי, וביקר בערים אחדות באסיה הקטנה. משם המשיך מזרחה במסע יבשתי גדול דרך טורקיה וארמניה אל בגדאד המוסלמית.

'ספר המסע' פותח בהצהרת כוונות: 'ספר זה] כולל בקיצור את הממלכות, העמים, המחוזות, החוקים, הפולחנים, הכתות, המינויות והמפלצות שנתקלתי בהם באזורי המזרח. הסיבה שכתבתי היא כדי שהאחים [הרומיניקנים] שירצו ליטול [עליהם] את המשימה של הפצת האמונה בישו ידעו את אשר יש לדעת, וכן ידעו לאן ללכת וכיצד להצליח יותר' (עמ' 175).

בדרכו הארוכה קשר ריקולדו קשרים עם מנהיגיהן של קהילות נוצריות מקומיות ופגש מלומדים ומשכילים מוסלמים. ספרו הוא מאגר עשיר של ידע על הטורקים, המונגולים, הכורדים

בספר שלפנינו המחברת פונה לבחון את שני החיבורים מתוך גישה מחקרית הרואה בספרות הפולמוס מקטע אחד ברצף הרעיוני של תפיסת הנצרות את בני הדתות האחרות. גישה זו, המקובלת היום במחקר, מדגישה את מגבלותיה של ספרות הפולמוס, ובעיקר את הפריזמה הצרה שדרכה נבחנים בספרות זו בני הדתות האחרות כבני אדם. כמו כן מבקרת גישה זו את הבחנת היתר בין טקסטים פולמוסיים לטקסטים שאינם פולמוסיים, ובוחנת את המקורות הימי ביניים המתניחים לבני דתות אחרות כקשת רחבה ומגוונת של סוגות כתיבה שהגבולות ביניהן אינם כה חדים כפי שנתפסו בעבר.

השאלה העיקרית הנשאלת בספר שלפנינו היא מה המשמעות התאולוגית של יחסו של ריקולדו אל האסלאם, בהיותו נציג של הכנסייה הקתולית שתר את ארצות המזרח מתוך שאיפה להרחיב את שורותיה. לדעת המחברת המתחים הניכרים בכתיבתו של ריקולדו אינם מעידים על חולשה באמונתו, אלא זורים אור על מורכבות המפגש הבינ־דתי. אחת ממטרותיה היא לקשור את התאולוגיה של ימי הביניים לתאולוגיה המודרנית. היא מטעימה כי בימינו כותבים רבים מבליטים את ההיבטים החיוביים של מפגשים בין בני דתות שונות ואת האפשרות הגלומה במפגשים אלה לבסס אמון הדדי, פתיחות והבנה של האחר. אולם שני החיבורים שנכתבו בסוף המאה השלוש־עשרה מלמדים שמפגש כזה גורם לעתים קרובות אי נחת ומערער את הביטחון, כפי שקרה לריקולדו. השניות, הספק וחוסר העקביות ביחס אל הדת האחרת אינם לפיכך מאפיינים חד־פעמיים של נפשו הסוערת של ריקולדו, אלא תופעת לוואי מהותית של המפגש הבינ־דתי.

'ספר המסע' ו'חמש האיגרות' נבחנים בספר לאורה של תת־דיסציפלינה בתאולוגיה הנוצרית העכשווית – תאולוגיה נוצרית של דתות (Christian

נמען בשר ודם. האיגרות רוויות ביטויי ספקנות ופקפקות בתפיסת תמונת העולם הנוצרית. כך לדוגמה ריקולדו מתקומם לפני ישו: 'אך אם ראוי בעיניך שמוחמד ישלוט בעולם, אמור לנו זאת, ונעריך אותו' (עמ' 145).

בשני החיבורים מתגלה יחס דו־ערכי לאסלאם, יחס של משיכה ודחייה. ב'ספר המסע' ריקולדו משבח את למדנותם של המוסלמים, דבקותם בתפילה, חמלתם כלפי עניים, כיבוד האל והמקומות הקדושים המאפיינ אותם, נימוסיהם וצניעותם, הכנסת האורחים שלהם והערבות ההדדית ביניהם, והוא משבח אף את לשונו היפה של הקוראן. מנגד, התורה המוסלמית ראויה בעיניו לכל גנאי: היא רופסת, מבולבלת, מעורפלת, כוזבת ואלימה. שניות זו ניכרת ביתר שאת ב'חמש האיגרות', אשר הנימה המאפיינת אותן תאולוגית הרבה יותר. הקוראן כולו מוצג בהן כשקר וחילול הקודש, והמוסלמים מתוארים כפראי אדם ונחותים, אך ניצחונותיהם הנמשכים הביאו את ריקולדו לתהות אם האל אכן עומד לצד הנוצרים כפי שהם מאמינים, או שמא רימה ישו את חסידיו כשאמר להם: 'שלום לכם' (לוקס כד, לו).

שני החיבורים משקפים אפוא לא רק את העמדות המוכרות ביותר של מרבית הנוצרים בני אירופה בימי הביניים ביחס לאסלאם, שעיקרן שלילה נחרצת של מוחמד ודתו, אלא גם דברי שבח, התפעלות ומורא. אף שלא ויתר על אמונתו בעליונותה המוחלטת של הנצרות, התמודד ריקולדו כמעט בעל כורחו עם האפשרות של ניצחונה הסופי של דת האויב. המתח בין עמדות אלה וחוסר העקביות בשני החיבורים הללו במה שנוגע ליחס לאסלאם, ולא פחות מכך העובדה שהכותב עצמו היה מודע ליחסו הדו־ערכי לאסלאם ומוטרד ממנו, משכו את תשומת לבם של חוקרים זמן רב והציבו אתגר בהבנת מכלול יצירתו של ריקולדו.

המחברת בתאולוגיה של האסלאם מאת ריקולדו שלב מוקדם בהתהוותה של התאולוגיה הנוצרית בת זמננו או מסד לתאולוגיה זו.

ערכה של תוכנה זו בעבור הוגים נוצרים בני ימינו אינו מוטל בספק, אף כי היא אינה חדשה. חוקרים קודמים של תפיסותיו של ריקולדו, במיוחד אנשי המסדר הדומיניקני, התמודדו עם האתגר שהציבה חוויית ערעור הביטחון הדתי שתיאר ריקולדו, ושאלו אם חוויית המפגש הביני-דתי עלולה להחליש את האמונה בישו.¹ התשובה הנחרצת על שאלה זו הייתה שלילית, וזוהי גם עמדתה של מחברת הספר הנדון כאן. אך מן ההיבט ההיסטורי נראה כי ריקולדו נמצא בנקודה ייחודית – העובדה שמיסיונר קתולי חווה משבר אמונה, גם אם זמני, ופקפק בוודאויות שבטח בהן עד אז, מעידה על שינוי בדפוסי החשיבה, וריקולדו לא היה המבטא היחיד של שינוי זה.²

מבחינת המבנה והתוכן ספר זה הוא בן דמותו של ספר שפורסם בצרפת בשנת 1997, ושכלל את 'ספר המסע' ואת 'חמש האיגרות' בתרגום לצרפתית מאת רנה קפלר לצד המקור הלטיני.³ התרגום של ריטה ג'ורג' טרטקוביץ' לאנגלית קולח וקל לקריאה, ותרגום שני חיברו של ריקולדו לאנגלית עשוי להועיל למתעניינים בספרות העלייה לרגל ובתולדות היחסים בין הנצרות לאסלאם. הספר מועיל במיוחד כיוון שמעט מאוד נכתב על ריקולדו באנגלית, ועוד פחות מכך בעברית.⁴ בפעם הראשונה מרוכז

(Theology of Religions). מגמה זו, שהתפתחה בשלושים השנים האחרונות, מייצגת דיון פנים-נוצרי המתמקד במשמעותו של הפלורליזם הדתי בעבור המאמין הנוצרי, ומנסה להתמודד עם האתגר שהוא מציב. עיסוק מרכזי של תת-דיסציפלינה זו הוא בחינה של הקשר בין הכנסייה הנוצרית לבין הדתות האחרות והתבוננות באמנות של הדתות האחרות כמשאב להבנת האמונה הנוצרית ותכנית הישועה שלה. התאולוגיה הנוצרית של השונות הדתית, העומדת במרכזו של זרם חשיבה זה, מנסה לגבש גישות מעשיות ודרכי התנהלות של המאמין הנוצרי ביחסו לבני הדתות האחרות.

המחברת, הנאמנה לגישה זו, מוצאת כי ריקולדו הניח את היסודות לתאולוגיה הנוצרית המודרנית של הדתות בכך שהתבונן בדת האחרת מנקודת מבט תאולוגית פנימית. אמנם הוא לא התכוון לכתוב תאולוגיה של היחס לדת האסלאם כמוכח המודרני של המונח, אך למרות זאת רואה המחברת הצדקה לכנות את הדיון שלו בכללו 'תאולוגיה של האסלאם', וזאת משתי סיבות: האחת, כיוון שתיאורו מבוסס על מפגש עם מוסלמים ועל שיח עמם, דהיינו על היכרות וחוויה אישית, והרי חוויה אישית היא אחד המקורות החשובים ובעלי התוקף הרב ביותר בתאולוגיה המודרנית. והסיבה השנייה והמהותית יותר היא השימוש של ריקולדו באוטוריטות התאולוגיות הנוצריות כדי להסביר את האסלאם לקהל קוראיו הנוצרי. בשל כך רואה

sur la Chute de Saint Jean d'Acre, trans. R. Kappler, Paris 1997. למהדורה הלטינית של 'ספר המסע' ראו: Ricoldo da Monte Croce, *Liber Peregrinationis*, ed. J.C.M. Laurent (Peregrinatores Medii Aevi Quatuor), Leipzig 1864, pp. 101–104; למהדורה הלטינית של 'חמש האיגרות' ראו: R. Röhrich, 'Lettres de Ricoldo de Monte-Croce sur la prise d'Acre (1291)', *Archives de l'Orient latin*, 2 (1884), pp. 258–296. לשני מאמרים שעסקו בריקולדו ראו: א' פרידמן, 'בין חוויה אישית לשותפות נוצרית: דרכו של

J.-M. Merigoux, 'L'ouvrage d'un frère prêcheur florentin en Orient à la fin du 13e siècle: Le Contra Legem Sarracenorum de Riccoldo da Monte di Croce', *Memorie Domenicane*, n.s. 17 (1986), pp. 1–57, esp. p. 2
 I. Shagrir, 'The Fall of Acre as a Spiritual Crisis: The Letters of Riccoldo of Monte Croce', *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 90 (2012), pp. 1107–1120
 Riccoldo da Monte Croce, *Pérégrination en Terre Sainte et au Proche Orient (Texte Latin et traduction): Lettres*

של הנצרות בת ימינו. אף שהספר שלפנינו נוטה להתמקד בהיבטים התאולוגיים של כתיבתו של ריקולדו ופחות בניתוח מסעו, הרי תרגום 'ספר המסע' לאנגלית מביא מידע חשוב על ארץ-ישראל ועל הצליינות אליה בשנותיו האחרונות של השלטון הצלבני, על מצבם הפיזי של כנסיות ומנזרים תחת השלטון המוסלמי וכן על קהילות נוצריות ומוסלמיות במרחבי המזרח התיכון בשלהי ימי הביניים.

בספר זה באופן נגיש המידע העדכני ביותר על ריקולדו, בלויית סקירה קצרה של ספרות הפולמוס הנוצרית נגד האסלאם.

המחברת שמה לה למטרה לבחון בספר במבט חדש את סוגת הכתיבה הלא-פולמוסית, המביאה לפני הקורא המודרני פנים לא מוכרים של המפגש הבין-דתי בימי הביניים. תקופה זו נתפסת בדרך כלל כעידן שהתאפיין בחוסר סובלנות דתית מצד הנצרות, ואילו שני חיבוריו של ריקולדו המתורגמים כאן מבטאים את ניצני הפלורליזם

עכו, 'י חן וא' שגריר (עורכים), לראות ולגעת: עלייה לרגל ומקומות קדושים ביהדות, בנצרות ובאסלאם: מחקרים לכבוד אורה לימור, רעננה תשע"א, עמ' 287-200.

צליין בשלהי התקופה הצלבנית, ב"ז קדר (עורך), הצלבנים בממלכתם: מחקרים בתולדות ארץ-ישראל 1099-1291, ירושלים תשמ"ז, עמ' 254-266; א' שגריר, 'סוף מסע: ריקולדו ממונטה קרוצ'ה ומכתביו על נפילת